

Ensiapua tietokirjoittajalle

■ HANNU LINKOLA

Virve Mertanen: *Tietokirjoittajan käsikirja*. Vastapaino 2007.

Kansalliskirjaston vapaakappale-osaston mukaan Suomessa julkaistiin vuonna 2005 lähes 9 000 tietokirjaa. Tiedekirjallisuuden verkko-kauppa Granumin myyntilistoilta löytyy hieman yli 1 200 viime vuonna julkaistua nimikettä. Lu-vut ovat hämmästyttävän suuria. Vaikka seuraan tiedekirjamarkki-noita suhteellisen aktiivisesti, kulki silmiäni läpi viime vuonna viitisenkymmentä tietokirjaa. Syvällisen tuttavuuden muodostin noin kolmeenkymmeneen. Sekin ylittänee tietokirjallisuuden kulutuksen yksilökohtaisen keskiarvon.

Markkinoiden suuruuteen nähden suomalainen tietokirjatehtailu on ilahduttavan ahkeraa. Komeat julkaisuluvut kätkevät kuitenkin si-

säänsä erittäin heterogeenisen joukon. Vaihtelua on niin aiheissa, sisällössä, laadussa kuin resurssisakin. Usea tieteentekijä varmasti haaveilee voitonsa julkaista joskus väri- ja kuvakylläisen, kalliille paperille painetun teoksen ammatillisen intohimonsa kohteesta. Useimpien totuus jää kuitenkin pehmeiden kansien sisään, mustavalkopainon jäljeksi. Kustannusalan realiteetit ovat ymmärrettävät. Parinsadan kollegan keskuuteen leviävään kirjaan on turha satsata omaisuuksia.

Kallis ei kuitenkaan tarkoita automaattisesti hyvää, eikä halvan tarvitse olla synonyymi huonolle. Jos Työterveyslaitoksella kustannustoimittajana työskentelevää Virve Mertasta on uskominen, onnistunut tietokirjoittaminen on ennen kaikkea perehtyneen suunnittelun, tarkan harkinnan ja virman luovuuden summa. Tuoreessa teoksessaan hän tarjoaa tukun perustietoa tulevalle tietokirjailijalle. Opas käy kirjoitus- ja kustannusprosessin läpi alkeista lähtien, tiiviissä muodossa. Ensimmäistä kirjaansa hahmottelevalle tutkijalle teos tuntuu lähes välttämättömältä, mutta ajatuksia ja vinkkejä riittää myös kokeneemmalle kirjoittajalle.

Oikeaoppisen tietokirjoittamisen vaikeus

Ohjeet jäävät helposti sanoiksi jos vastaanottaja ei tiedä, mitä niiden avulla tulisi tavoitella. Niinpä Mertanen ujuttaa tekstinsä lomaan pohdintaa siitä, millainen hyvän tietokirjan tulisi olla. Yksiselitteisen määritelmän luominen on tietenkin mahdotonta. Kirjojen taustamotiivit vaihtelevat ja yleisöt ovat erilaisia. Myös aihepiirit niihin liittyvine esitystapoineen ohjaavat kirjan luonnetta. Joitakin yleisiä

luonnehdintoja voi kuitenkin esittää – tietäähän lukija jo muutaman sivun jälkeen, onko käsillä oleva kirja temmannut mukaansa.

Jokainen osaa varmasti antaa jonkinlaisia määritelmiä onnistuneelle kirjalle. Silti, paradoksaalista kyllä, vain muutamat osaavat kirjoittaa sellaisen. Hyvän tietokirjan pitäisi pystyä esittämään asiansa nasevasti, mutta riittävän kattavasti ja syvällisesti. Kielen pitäisi olla sujuvaa, varmaa, värikästäkin. Kuvien pitäisi tukea tekstiä ja syventää tunnelmaan. Kirjoittajan otteen tulisi olla asiantunteva, mutta ilman turhaa kaitsemista tai ylenkatsetta. Vaatimukset ovat kovet ja täytyvät vain toisinaan. Toisinaan syy on lepsussa toimittamisessa, mutta useimmiten ongelman juuret ulottuvat kirjoittajaan asti. Tämän tästä käteen osuu kirja, josta välittyy kirjoittajan epätieto siitä, miksi tai kenelle hän on ylipäänsä kirjoittanut kirjan. Kun perusta on tällainen, on kurssia vaikea korjata, vaikka tekniset ja rahalliset puitteet olisivatkin kunnossa.

Kirjaa kirjoitetaan lukijalle. To-teamus on banaali, mutta ylittämät-

tömän tärkeä. Tästä Mertanenkin lähtee liikkeelle. Hän nimittää lukijan kirjoittajan asiakkaaksi ja kirjoittajan lukijan palvelijaksi. Mitä paremmin kirjoittaja tuntee kohteensa ja sen tarpeet, sitä täsmällisemmin hän pystyy räätälöimään palveluksensa. Vaikka kustantajat tahtovat harvoin rajata kirjojen lukijakuntaa liian tarkasti, vain harva kirja kykenee tarjoamaan kaikille kaikkea, ainakaan sisällön latistumatta tai pintapuolistumatta. Siksi Mertasen lähtökohtainen vaatimus kohdeyleisön selkeästä hahmottelumisesta on helppo allekirjoittaa. Keskustelu on helpompaa, kun toisena osapuolena on tuttu yleisö.

Nykyinen informaatiotulva on asettanut tietokirjan kiinnostavaan asemaan. Yhtäältä hyvälle tietokirjalle on yhä suurempi tilaus, sillä kasvava tiedon määrä tuntuu vain kasvattavan ihmisten tiedonjanoa. Tietämisen merkitys korostuu siksi, että saatavilla olevan valtava tietomäärä pitää osata suhteuttaa johonkin. Toisaalta ihmisten huomiosta kilpailee yhä useampi media. Internet toimii jo monen pääasiallisena tiedonlähteenä. Sanoma- ja aikakauslehdet julkaisevat kiinnostavia tiedeartikkeleita ja tietolaatikoita päivittäin. Nopean – ja yllättävän usein riittävältä tuntuvan – perustietämyksen voi saada aiheesta kuin aiheesta avaamatta ensimmäistään kirjaa. Siitä huolimatta tietokirja tuntuu edelleen ajankohtaiselta formaatilta, jota paitsi tuotetaan myös kulutetaan ahkerasti. Loppuluvussa Mertanen nimeää kirjan hyväksi, helpoksi ja demokraattiseksi tavaksi jakaa tieto niille, jotka tahtovat ottaa sitä vastaan. Kirja on hänen mukaansa verraton käyttöliittymä; vaikka ajan hammas kalvaa paperiakkin,

tuntuu konkreettinen kirja turvallisemmalta tavalta säilää tietoa, kuin elektroninen muoto. Tarvittaessa kirja on aina saatavilla. Sen kulutus ei ole paikkaan ja tiettyihin ohjelmiin sidottua. Siihen voi palata vielä vuosien päästä. Tietokirjan ajallista kaarta pohtiessaan Mertanen siteeraa osuvasti konkarikirjoittaja Anto Leikola:

”Tietokirjojen ikä on yleensä lyhyt, koska tieto vanhenee nopeasti. Hyvin kirjoitettuja tietokirjoja luetaan sadan vuoden kuluttua, mutta ei niiden esittämän – taatusti jo vanhentuneen – tiedon vuoksi vaan siksi, että ne on hyvin kirjoitettu.” (s. 27)

Kustantajaa tällainen potentiaali tuskin lohduttaa. Se, samoin kuin kirjoittaja, haluaa teokselle lukijan tässä ja nyt. Vuorovaikutteiset ja luonteeltaan kirjaa dynaamisemat mediat haastetaan yhä useammin niiden omin keinoin. Monesti tuloksena on kuitenkin vain silmänkääntötemppe; pinnallisesti tai jopa sensaatiohakuisesti kirjoitettu kirja, jossa runsas kuvitus tai kärjistetty sanoma peittää vain vaivoin alleen sisällöllisen hataruuden. Aivan kuin suurten massojen tavoittelun pitäisi automaattisesti merkitä riman laskemista alle aloituskorkeuden. Toisinaan haasteeseen vastataan kuitenkin mielekkäällä tavalla; visuaalisesti kiinnostavalla kokonaisuudella, joka haastaa lukijan sopivan älylliseen kanssakäymiseen. Mertanen toteaa, että tietolaatikoiden, hyperlinkkien ja yksityiskohtien kirjoma Internet ei pysty välittämään draaman kaarta samalla lailla kuin kirja, jonka vahvimpiin puoliin kuuluu kyky rakentaa tarina kokonaisuudeksi.

Kokonaisuus välittyy kuitenkin vain sille, joka jaksaa seurata juonta alusta loppuun. Tuskin yksikään kirja onnistuu vangitsemaan ylei-

sönsä pelkän aihepiirin perusteella. Sen sijaan raskassoutuinen sisältö pudottaa sinnikkäänkin lukijan, vaikka aihe itsessään olisi kiinnostava. Niinpä esimerkiksi kielenkäytön tulisi vastata lukijan osaamista. Varsinkin niillä aloilla, joilla englanti on johtava työkieli, vaarana on selkeän ja sujuvan käsitteistön puute tai sen laiska käyttö. ”Sanatankepot” ja koukeroinen kieli saattavat mieltä joillekin osaksi ammattidentiteettiä, mutta viestinnän välineinä ne ovat poikkeuksetta kehnoja. Yleistajuisen sanaston lisäksi Mertanen kehottaa tekstin lajien – kuvauksen, kerronnan ja dialogin – luovaan ja monipuoliseen käyttöön. Hän toteaa tyylin kirjoittajan tavaksi puhua. Tietokirja on viime kädessä sen keskustelun muoto, jossa tiedemaailma kommunikoi ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Siksi sen tulisi välttää ymmärryksen ohittavaa monologia viimeiseen asti.

Kirjoittamisen lähtökohdat kuntoon

Onko *Tietokirjoittajan käsikirja* sitten hyvä tietokirja? Ainakin se on selkeästi teemoitettu teos, jossa yleiset totuudet vuorottelevat ristiriidattomasti kirjoittajan omien näkemysten kanssa. Mertanen ilmoittaa suunnanneensa teoksen ennen kaikkea ensikertalaiselle, mutta toteaa ajatelleensa myös kokeneempaa kirjoittajaa, jolta puuttuu yleistajuisen tekstin tuottamisen rutini. Ensin mainituille avainkappaleita ovat kirjoitus-, toimitus- ja kustannusprosesseja perusteellisesti esittävät luvut, jälkimmäisiä auttaa Mertasen pohdinta hyvän tekstin tunnusmerkeistä sekä osuvasta kuvien käytöstä. Teoksen lopussa on laaja mutta perusteltu lii-

teosio, jossa työn tueksi tarjotaan niin oikeinkirjoitusohjeita, korjauslukumerkkejä kuin kustannussopimuksen mallikin.

Teosta ymmärtääkseen ei tarvitse juuri tuntea kustannusalaan, tosin hatarakin pohjatuntemus helpottaa alan totunnaisuuksien ymmärtämistä. Mertanen sortuu kiittävän harvoin ammattisanaston turhaan käyttöön ja silloinkin teoksen lopusta löytyvä sanasto auttaa karikon yli. Monelle lukijalle useat teoksen esittämistä julkaisuprosessin vaiheista ovat varmasti tuttuja, mutta johdonmukaisen otsikoinnin myötä lukijan on helppo suunnistaa juuri niille alueille, joista hän kaipaa lisätietoa.

Rakenteeltaan teos myötäilee löyhästi toimitusprosessin kaarta, painottuen kuitenkin sen alkupäähän. Mertanen korostaa suunnittelun ja esityön merkitystä; tekniseen muotoiluun, kustantajan rooliin ja tekijänoikeudellisiin kysymyksiin päästään vasta reilusti puolivälin jälkeen. Suurimman painoarvon saa tekstin sisällön, rakenteen sekä ulkoasun suunnittelu. Ratkaisu on kohdeyleisö ja tietokirjojen yleisimmät synnit huomioiden ottaen täysin perusteltu. Monessa kohdassa aistii, että teoksen on laatinut kustannustoimittaja, joka haluaa helpottaa omaa työtään karsimalla lastentaudit jo synnytysvaiheessa.

Vaikka *Tietokirjoittajan käsikirjaan* on hyvä perehtyä jo ennen kirjoitusprosessin alkua, tukee teoksen rakenne myös jatkuvaa käyttöä. Ydinasiat on ryhmitelty varsinaisen tekstin oheen tehokkaiisiin laatikoihin, joihin on helppo palata tämän tästä. Monet laatikoista on jäsennelty muistilistan omaiseksi. Vaikka jotkut tietoisut – esi-

merkiksi torsoksi jäävä Raymond Queneau'n tyyliharjoituksia esittelevä lajitelma sivulla 35 – tuntuvat rikkovan tekstiä enemmän kuin tukevan sitä, vastaa laatikoiden runsas käyttö teoksen luonnetta mallikelpoisesti. Muistilistojen lisäksi Mertanen on ujutannut laatikoihin esimerkiksi Internet-linkkejä ja kustantajien sekä tekijänoikeuksia vaalivien instanssien yhteystietoja. Tämän kaltaisella informaatiolla on tapana vanhentua huikaa vauhtia, mutta ajankohtaisina pysyessään nämä lisukkeet tuovat teoksen miellyttävän lähelle tietokirjoittamisen käytäntöä.

Selkeitä puutteita on vaikea osoittaa. Hyvän tietokirjan ominaisuuksista voisi toki esittää loputtomiin mielipiteitä ja aforismeja, mutta sellainen ei kuulu opaskirjan tehtäviin. Mertasta voi pikemminkin kiittää siitä, että hän tuo äänensä ja mielipiteensä kuulville ilman että tekstiin tarttui jankuttamisen tai saarnaamisen makua, tai että varsinainen pääasia hautautuisi agendan alle. Teosta lukiessa jää kaipaamaan oikeastaan vain kahta asiaa. Ensinnäkin *Tietokirjoittajan käsikirja* on suunnattu turhan selvästi monografian tekijöille. Vaikka monet neuvoista ovat laajennettavissa hyviä toimintatapoja koskeviksi, olisi kirjoittaja voinut esitellä toimittajan roolia hieman laajemmin. Tällöin teos olisi palvellut myös toimitettujen erillisteosten tai tiedelehtien tekijöitä. Toinen, vähäpätöisempi huomautus koskee ulkoasua käsittelevää kappaletta, jossa Mertanen selittää varsin tarkasti, millaisia ovat hyvät kuvat, taulukot tai diagrammit. Tähän listaan olisi sopinut myös lyhyt katsaus hyvän kartan ominaisuuksista – sen verran usein sijain-

tiedon esittäminen ja kartografin perusteet tuntuvat unohtuvan kotimaisista tietokirjoista.

Toisinaan silmä tarttuu myös kirjoittajan tyyliin. Taloudellisen asiatekstin lomassa esitetyt esimerkit ovat pääsääntöisesti onnistuneita ja kerrontaa elävöittäviä, mutta tämän tästä mukaan tarttuu myös hieman irrallisempia tai jopa näsäviisaita huomautuksia. Myös lukijan satunnainen sinuttelu luo aavistuksen holhoavaa tunnelmaa. Näitä pieniä rikkoja ei kuitenkaan välttämättä edes noteeraisi, mikäli Mertanen ei olisi teoksensa alussa valpastuttanut lukijan aisteja tyylikeinojen tarkkailuun.

Kokonaisuutena *Tietokirjoittajan käsikirja* on tiivis ja pätevä opas, josta välittyy kirjoittajan innostus aiheitaan kohtaan. Mertanen esittää monivaiheisen ja -syisen julkaisuprosessin ihailtavan loogisena kokonaisuutena ja onnistuu tuomaan käytännön ja ideaalin niin lähelle toisiaan kuin se on tällaisessa aihepiirissä mahdollista. Teoksen lukeminen ei ole tietenkään avain täydellisen kirjan luomiseen, mutta se kiinnittää huomioita asioihin, joista jokainen kirjoittaja voi saada jotakin irti. Tärkeimmän sanomansa Mertanen levittää rivien väliin koko teoksen mitalle. Hän osoittaa tietokirjan laatimisen herkäksi tapahtumaksi, joka voi mennä monilla tavoin pieleen kirjoittajasta huolimatta. Sitä varmempaa kuitenkin on, että hyvä kirja ei voi syntyä ilman kirjoittajan onnistunutta panosta.

Kirjoittaja on kulttuurimaantieteen jatko-opiskelija Helsingin yliopistossa sekä Terra-lehden toimitussihteeri.